

दादरा आणि नगर हवेली: एक परिचय

श्री. किशोर पंढरीनाथ डांगे* ; डॉ. धोंडीराम कामाजी धुमाळे**

लेखक संलग्निकरण:

*संशोधक विद्यार्थी, स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा, विद्यापीठ, नांदेड, महाराष्ट्र. ईमेल: dangekishorp@gmail.com

**प्राध्यापक, शिवनेरी महाविद्यालय, शिरूर अनंतपाळ, नांदेड, महाराष्ट्र.

लेखक संदर्भ:

डांगे, के. पी., & धुमाळे डी. के. (२०२४). दादरा आणि नगर हवेली: एक परिचय International Journal of Classified Research Techniques & Advances (IJCRTA) ISSN: 2583-1801, 4 (3), pg. 45-48. ijcrt.org

प्रस्तावना:

दादरा नगर हवेली आणि दमन दिव हा भारतातील आठ केंद्रशासीत प्रदेशांपैकी एक केंद्रशासीत प्रदेश आहे. या केंद्रशासित प्रदेशामध्ये तीन जिल्हे आहे. १. दादरा नगर हवेली २. दमन ३. दिव. या पैकी दादरा नगर हवेली महाराष्ट्र आणि गुजरातच्या सीमारेषेवर स्थित आहे. दादरा नगर हवेली हा प्रदेश मुख्यत्वे आदिवासी संस्कृतीसाठी प्रसिद्ध आहे तसेच अलीकडच्या काळात या प्रदेशाची ओळख एक औद्योगिक तसेच पर्यटन स्थळ म्हणून देखील झाली आहे. दादरा आणि नगर हवेलीची स्थापना २ ऑगस्ट १९६१ रोजी झाली, जेव्हा भारत सरकारने या प्रदेशाचे विलीनीकरण केले. या प्रदेशात विविध जाती, संस्कृती आणि परंपरा अस्तित्वात आहेत, ज्यामुळे इथल्या लोकांचे जीवन समृद्ध आहे. या प्रदेशात अनेक जलाशय, पश्चिम घाटातील पहाड, घनदाट जंगल आणि विविध वनस्पती व वन्यजीवांची जंगले आहेत, जे साहसी पर्यटनासाठी अनुकूल आहेत. व्यापार आणि उद्योग क्षेत्रात सुधारणा झाल्यामुळे, दादरा आणि नगर हवेलीला एक नवा आकार प्राप्त झाला आहे, ज्यामुळे बेरोजगारी कमी झाली आहे आणि युवकांना नवीन संधी उपलब्ध झाल्या आहेत. स्थानिक संस्कृती आणि तंत्रज्ञानाच्या संगमामुळे, प्रदेशात शैक्षणिक आणि सामाजिक विकास साधण्यात आले आहे. दादरा आणि नगर हवेलीची सांस्कृतिक वारसा, खाद्यसंस्कृती, स्थानिक उत्सव आणि परंपरागत हस्तकला यामुळे येथे येणाऱ्या पर्यटकांना एक विशेष अनुभव मिळतो.

ऐतिहासिक पार्श्वभूमी:

दादरा आणि नगर हवेलीचे वैशिष्ट्य म्हणजे त्याचा इतिहास. जवळपासचे प्रदेश वेगवेगळ्या शासकांच्या अधिपत्याखाली असताना, 20 व्या शतकाच्या मध्यापर्यंत या भागावर पोर्तुगीजांचे राज्य होते. 1954 मध्ये, भारत समर्थक सैन्याने ताबा मिळवला, ज्यामुळे 1961 मध्ये अधिकृतपणे केंद्रशासित प्रदेश म्हणून भारतात सामील होण्यापूर्वी त्याला मुक्त दादरा आणि नगर हवेलीचा दर्जा मिळाला. त्यानंतर, 26 जानेवारी 2020 रोजी ते दमण आणि दीवमध्ये विलीन झाले आणि "दादरा आणि नगर हवेली आणि दमण आणि दीव" हा नवीन केंद्रशासित प्रदेश तयार झाला. आता, दादरा आणि नगर हवेली हा या नवीन प्रदेशातील जिल्ह्यांपैकी एक आहे.

दादरा आणि नगर हवेलीचा इतिहास स्वातंत्र्यासाठी बदलत्या सत्ता आणि संघर्षाची कथा उघड करतो. हे सर्व 1262 मध्ये सुरू झाले जेव्हा एक राजपूत राजकुमार रामसिंगने रामनगरचा शासक म्हणून स्वतःला स्थापित केले, ज्यात सध्याच्या धरमपूरचा प्रदेश समाविष्ट होता. हा परिसर आठ परगण्यांमध्ये विभागला गेला होता, त्यापैकी एक नगर हवेली आणि राजधानी सिल्वासा होती. तथापि, मराठा सत्तेच्या उदयासह, या प्रदेशात संघर्ष आणि बदलत्या निष्ठांचे साक्षीदार झाले. शिवाजी महाराजांनी रामनगर ताब्यात घेतले, परंतु 1690 मध्ये सोमशाह राणाने ते पुन्हा ताब्यात घेतले. 1739 मधील झालेल्या वसईच्या तहामुळे वसई आणि त्याच्या आसपासचे प्रदेश मराठा राजवटीखाली आले. त्यानंतर मराठ्यांनी नगर हवेलीवर महसूल संकलनाचे अधिकार मिळवले. पोर्तुगीज युग 1783 मध्ये सुरू झाले जेव्हा त्यांना नगर हवेलीवर नियंत्रण देण्यात आले आणि नंतर 1785 मध्ये दादरा पोर्तुगीजांच्या ताब्यात आला. पोर्तुगीज राजवटीत, दादरा आणि नगर हवेली इस्टडो दा इंडियामध्ये विलीन करण्यात आली. मात्र, कालांतराने स्वातंत्र्याचा शोध अधिक बळकट झाला.

1954 मध्ये, विविध संघटनांच्या पाठिंब्याने, प्रदेश पोर्तुगीज राजवटीपासून मुक्त झाले. दादरा आणि नगर हवेली 1961 पर्यंत एक मुक्त दादरा आणि नगर हवेली म्हणून अस्तित्वात होती, जेव्हा ते अधिकृतपणे भारतीय प्रजासत्ताकात विलीन झाले.

दादरा आणि नगर हवेलीचे जवळच्या दमण आणि दीव या केंद्रशासित प्रदेशात विलीनीकरण करून 26 जानेवारी 2020 पासून दादरा आणि नगर हवेली आणि दमण आणि दीव हा नवीन केंद्रशासित प्रदेश तयार झाला.

भौगोलिक माहिती:

दादरा आणि नगर हवेली, 491 चौरस किलोमीटरवर पसरलेली, भारताच्या पश्चिम किनाऱ्याजवळ गुजरात आणि महाराष्ट्रादरम्यान वसलेली आहे. नगर हवेली आणि लहान दादरा एक अंतःक्षेत्र यांचा समावेश असलेल्या या प्रदेशाच्या मध्यभागी गुजरातच्या सीमेवर पसरलेला मधुबन जलाशय आहे.

दादरा हे नगर हवेलीच्या वायव्येस वसलेले आहे, तर सिल्वासा हे शहर दमणगंगा नदीच्या किनाऱ्यावर वसले आहे. दक्षिणेकडील डोंगराळ भूभागापासून ते मध्यभागी सुपीक मैदानांपर्यंतच्या वैविध्यपूर्ण भूप्रदेशाने हा प्रदेश वेढलेला आहे. गुजरातच्या वलसाड जिल्ह्याने आणि महाराष्ट्राच्या पालघर जिल्ह्याने वेढलेले, ते सागाची जंगले आणि त्याहून अधिक विविध वनस्पती आणि प्राण्यांचा अभिमान बाळगते, जे 43% जमीन व्यापते. दमणगंगा नदी आणि तिच्या उपनद्या तिच्या पर्यावरणीय समृद्धीमध्ये भर घालतात.

या प्रदेशाचे 19% क्षेत्र व्यापणारे वन्यजीव अभयारण्य, बिबटे, जंगली मांजर आणि पक्ष्यांच्या असंख्य प्रजातींना आश्रय देते. त्याच्या किनारपट्टीच्या स्थितीमुळे प्रभावित झालेल्या हवामानात उष्ण उन्हाळे, जून ते सप्टेंबर दरम्यान मान्सून आणि 14° से. ते 30° से. पर्यंत तापमान असलेले सौम्य हिवाळा असतो.

प्रशासकीय विभाग:

487 चौरस किलोमीटरवर पसरलेली दादरा आणि नगर हवेली प्रशासकीयदृष्ट्या दादरा आणि नगर हवेली या दोन उपजिल्ह्यांमध्ये विभागली गेली आहे. दादरा हे दादरा तालुक्याचे मुख्यालय आहे आणि त्यात इतर दोन गावांसह दादरा शहराचा समावेश आहे.

पोर्तुगीजमध्ये दादरा म्हणून ओळखले जाणारे दादरा शहर हे मुख्य शहरी केंद्र आहे, तर वागडी आणि डेमनी ही गावे ग्रामीण भूप्रदेशात योगदान देतात. दुसरीकडे, सिल्वासा शहर आणि अतिरिक्त 68 गावांचा समावेश असलेल्या नगर हवेली तालुक्याचे निरीक्षण करणारे सिल्वासा हे नगर हवेलीचे प्रशासकीय केंद्र आहे.

हालचालींनी गजबजलेले सिल्वासा हे नगर हवेलीचे हृदय आहे, जे प्रशासन आणि सामुदायिक जीवनाचे केंद्रबिंदू म्हणून काम करते, तर तिगरा (तिघरा) सह आसपासची गावे त्याच्या ग्रामीण रचनेला पूरक आहेत. एकत्रितपणे, हे प्रशासकीय विभाग दादरा आणि नगर हवेलीचे सुरळीत कामकाज आणि विकास सुनिश्चित करतात, शहरी आणि ग्रामीण अशा दोन्ही लोकसंख्येच्या गरजा पूर्ण करतात.

आर्थिक विकास:

दादरा आणि नगर हवेलीची अर्थव्यवस्था गेल्या काही वर्षांत लक्षणीय वाढली आहे, त्याचे सकल राज्य देशांतर्गत उत्पादन 2004 मधील \$218 दशलक्ष वरून 2009 मध्ये \$360 दशलक्षपर्यंत वाढले आहे. प्रदेशाचा दरडोई जीडीपी 1,050 डॉलर इतका आहे. कृषी, उद्योग, वनीकरण, पशुपालन आणि पर्यटन या पाच प्रमुख क्षेत्रांमुळे या आर्थिक विस्ताराला चालना मिळाली आहे. शेती हा प्रदेशाच्या अर्थव्यवस्थेचा आधारस्तंभ आहे, ज्यामध्ये सुमारे 60% कामगार आहेत. लागवडीसाठी समर्पित एकूण भौगोलिक क्षेत्रापैकी 48% क्षेत्रासह, भात, रागी, ऊस आणि विविध फळे आणि भाज्या यासारखी पिके येथे भरभराटीला येतात, ज्यामुळे या प्रदेशाच्या समृद्धीमध्ये लक्षणीय योगदान मिळते.

शिवाय, बहुसंख्य शेतकरी आदिवासी समुदायातील असल्याने वनीकरण आणि पशुसंवर्धन ही महत्वाची भूमिका बजावतात. कर प्रोत्साहन आणि सरकारी पाठिंब्यामुळे या प्रदेशातील उत्पादन उद्योग देखील एक प्रेरक शक्ती म्हणून उदयास आले आहेत. 1965 मध्ये पहिल्या औद्योगिक युनिटची स्थापना झाल्यापासून, औद्योगिकीकरणाला गती मिळाली आहे, ज्यामुळे रोजगाराच्या संधी निर्माण झाल्या आहेत आणि उद्योजकांना आकर्षित केले आहे.

सध्या, दादरा आणि नगर हवेलीमध्ये 2,710 हून अधिक युनिट्स कार्यरत आहेत, जे सुमारे 46,000 लोकांना रोजगार देतात आणि 377.8310 दशलक्ष भांडवली गुंतवणूक करतात. वैविध्यपूर्ण औद्योगिक परिदृश्यामध्ये लघु, मध्यम आणि मोठ्या प्रमाणावरील उद्योगांचा समावेश आहे, ज्यामुळे या प्रदेशाची आर्थिक चैतन्य आणखी वाढते.

लोकसंख्येची विविधता:

2011 च्या जनगणनेनुसार, 343,709 लोकसंख्या असलेल्या दादरा आणि नगर हवेलीने लक्षणीय वाढ अनुभवली आहे, जी सर्व भारतीय जिल्ह्यांमध्ये 566 व्या क्रमांकावर आहे. त्याची लोकसंख्येची घनता प्रति चौरस किलोमीटर 698 रहिवासी आहे आणि 2001 ते 2011 या कालावधीत 55.5% इतका त्याचा उल्लेखनीय लोकसंख्या वाढीचा दर सर्व भारतीय राज्ये आणि केंद्रशासित प्रदेशांमध्ये सर्वाधिक होता.

लिंग गुणोत्तर दर 1000 पुरुषांमागे 775 महिला असून साक्षरता दर 77.65% आहे. या प्रदेशात प्रामुख्याने आदिवासी गट राहतात, ज्यात धोडिया, कोकना आणि वारली सारख्या प्रमुख जमातींसह 62% लोकसंख्या आहे. याव्यतिरिक्त, भारताच्या विविध भागातील गैर-आदिवासी रहिवासी रोजगाराच्या संधी आणि अनुकूल वातावरणामुळे या प्रदेशातील विविधतेत योगदान देतात. या प्रदेशाचे धार्मिक परिदृश्य त्याच्या ऐतिहासिक वारशाचे प्रतिबिंब आहे, ज्यात लक्षणीय रोमन कॅथोलिक समुदायासह, विशेषतः सिल्वासामध्ये, लक्षणीय हिंदू लोकसंख्या आहे.

गुजराती, हिंदी, मराठी आणि इंग्रजी यासारख्या भाषा मोठ्या प्रमाणावर बोलल्या जातात आणि शाळांमध्ये शिकवल्या जातात, त्यामुळे भाषिक विविधता स्पष्ट आहे. आदिवासी संस्कृती आणि वैविध्यपूर्ण समुदायांनी समृद्ध या प्रदेशाची लोकसंख्याशास्त्रीय रचना, त्याच्या सांस्कृतिक चैतन्य आणि सामाजिक रचनेत भर घालते.

निष्कर्ष:

दादरा आणि नगर हवेली हे इतिहास, संस्कृती आणि प्रगती यांचे मिश्रण दर्शवतात. त्याच्या वसाहतवादी भूतकाळापासून ते भारतातील त्याच्या एकत्रीकरणापर्यंत आणि अलीकडील विलीनीकरणापर्यंत, ते कृषी, उद्योग आणि पर्यटनाद्वारे चालविलेले एक चैतन्यशील आर्थिक केंद्र बनले आहे.

बहुसंख्य आदिवासी समुदाय आणि वाढती बिगर आदिवासी लोकसंख्या असलेली त्याची वैविध्यपूर्ण लोकसंख्या त्याच्या सांस्कृतिक समृद्धी आणि सामाजिक सलोख्याला हातभार लावते. जसजसे ते पुढे सरकत जाते, तसतसा हा प्रदेश विविधतेमध्ये एकतेचे प्रतीक म्हणून उभा राहतो आणि तेथील सर्व रहिवाशांना उज्ज्वल भविष्याचे आश्वासन देतो.

संदर्भ:

१. P S Lele, Dadra and Nagar Haveli: past and present, published by Usha P. Lele, 1987
२. Shah, N.R. (2008). *Socio Economic Development of Dadra and Nagar Haveli*. DNH: Dept. of Planning and Statistics, DNH.
३. The Penguin Guide to the States & Union Territories of India, 2007
४. Census2011.co.in
५. दादरा नगर हवेली मुक्तीसंग्राम- सुधा करंजगावकर (गुजराती)
६. दादरा नगर हवेली अछुती और अकेली – रेश्मा हुसेन (हिंदी)
७. Statistical Pocket of Dadra and Nagar Haveli 1986

IJCRTA